

HISTORICKOSROVNÁVACÍ STUDIUM VĚTNÝCH TYPŮ

ROMAN MRÁZEK (Brno)

Za posledních deset až patnáct let se ve slavistické lingvistické literatuře objevila řada prací zabývajících se otázkami historické nebo historickosrovnávací skladby slovanských jazyků. Vedle monografií jsou mezi nimi též některá díla syntetická, ať už věnovaná výhradně historické skladbě některého slovanského jazyka, ať už přinášející syntaktické partie jakožto součást historické gramatiky. Je možno uvést např. historickou skladbu češtiny akad. Fr. Trávníčka,¹ která po velké materiálové skladbě Gebauerově — ovšem vydané Trávníčkovou péčí² — podává nové, zobecňující pohledy na genezi a vývoj důležitých stránek skladebné soustavy české; pro ruštinu je to zejména Lomtevova práce *Очерки по историческому синтаксису* a nejnověji podobná kniha Ja. A. Sprinčaka,³ historická skladba ukrajinštiny je obsažena v kolektivně vypracované knize *Історична грамати́ка української мови* z r. 1957, v r. 1960 vyšlo samostatné dílo O. P. Bezpaľka, *Нариси з історичного синтаксису української мови*, poměrně hodně místa zabírá historická skladba běloruštiny v kolektivní práci *Нарысы па гісторыі беларускай мовы* z r. 1957, pro polštinu je to např. *Gramatyka historyczna języka polskiego* Klemensiewiczze — Lehra-Spławińskiego — Urbańczyka z r. 1955 s menším syntaktickým oddílem, podobně pro bulharštinu Mirčevova *Історическа грамати́ка на българския език* z r. 1958. Je to jistě stav potěšitelný, který svědčí o tom, že historická skladba připoutává k sobě stále větší zájem badatelů. Tím se do jisté míry zaplňují dosavadní mezery v probádanosti této oblasti mluvnické stavby, stává se úplnějším naše poznání její diachronické vývojové linie v jednotlivých slovanských jazycích.

Avšak přes tyto nesporné úspěchy nelze nevidět, že v porovnání s hláskoslovím a tvaroslovím bádání v historické a historickosrovnávací skladbě stále ještě zaostává, je mezerovitě, nesoustavné. Jako by se někteří jazykozpytci, obírající se vývojem gramatického systému, dosud přidržovali — vědomě nebo nevědomě — ne zcela

¹ Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká III — Skladba*, Praha 1956.

² J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého IV, Skladba*. K vydání upravil Fr. Trávníček, Praha 1929.

³ T. P. Lomtev, *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Москва 1956; Ja. A. Sprinčak, *Очерк русского исторического синтаксиса (Простое предложение)*, Киев 1960.

přesného názoru Meilletova⁴ o relativně značně pomalém vývoji syntaktického plánu jazyka, a v důsledku toho jako by považovali tuto oblast pro studium za málo přitažlivou, méně potřebnou než zkoumání vývoje tvarosloví a hláskosloví. I když jsme si vědomi specifičnosti vývoje skladebné soustavy, totiž časté koexistence dvou (nebo několika) synonymických výrazových prostředků, starobylejšího a pozdějšího (nebo prostředků diferencovaných jen stylisticky), sotva můžeme popřít, že se syntaktická soustava vyvíjí vcelku asi stejným nebo téměř stejným tempem jako ostatní složky celého jazykového systému; připomeňme jen, kolik různých syntaktických prostředků se v přítomné době cítí v tom nebo onom slovanském jazyce jako zastaralé, neživé, ustrnulé. Historická skladba by si zaslouhovala intenzivnější pozornosti také proto, že se tu namnoze dá průkazně stopovat souvislost s vývojem myšlení, že lze zachycovat, jak se zde obrážel neustále postupující pokrok k abstraktnějšímu způsobu myšlení.

Podíváme-li se na vnitřní náplň souborných prací, které zpracovávají historickou skladbu nebo se jí alespoň dotýkají, zjistíme zarážející nejednotnost, rozkolísanost, jak co se týče výběru látky, tak i jejího uspořádání. Dala by se uvést řada příkladů této až křiklavé a jistě nežádoucí libovůle v pojetí. Platí to zvláště o partiích, které podávají syntax jednoduché věty a její vnitřní struktury; ve zpracování souvětí je situace o něco stabilizovanější, ačkoli na druhé straně se zde většinou výklady nedostávají dále než k pouhé registraci funkce základních spojovacích prostředků. To je druhý výrazný rozdíl proti stavu, jak je zpracováno historické hláskosloví a tvarosloví — tam už mají výklady většinou svůj tradiční, dosti ustálený obsah, postupy i posloupnost. Skutečnost, že některé práce osvětlující historickou skladbu mají spíše charakter vybraných kapitol, rovněž ukazuje, jak bádání zaměřené na historickou syntax je dosud málo soustavné, jak je kusé.

Naskytá se otázka, jaké jsou příčiny této nesoustavnosti, neucelenosti a rozkolísanosti v pojetí? Spatřoval bych je v těchto momentech:

Je to předně teoretická neujasněnost samého předmětu syntaxe.

Za druhé je to nestejná míra prozkoumanosti dílčích úseků, nedostatek předběžného jejich monografického zpracování. Často přímo cítíme, jak autor souborné historické práce gramatické projevuje právě ve skladbě menší teoretickou vyspělost a jak se omezuje jen na partie jakž takž mu blízké nebo jinými už dostatečně osvětlené; tím pak dochází k rozsahové i obsahové disparitnosti mezi kvalitou kapitol morfologických a fonetických (resp. fonologických) na straně jedné, a kapitol ze syntaxe na straně druhé.

Za třetí hraje jistou úlohu to, že všechny slovanské jazyky nemají zdaleka stejné podmínky pro možnost prozkoumat historickou skladbu v žádoucí úplnosti — např.

⁴ A. Meillet ve své práci *Le slave commun*,² Paris 1934, 473 praví přímo: „Tandis que la phonétique et la morphologie ont subi des changements profonds, la structure de la phrase a donc peu varié entre l'indo-européen, le slave commun et la période ancienne et même la période moderne des diverses langues slaves.“

nedostává se písemných památek ze starších období, existující památky mají jednostrannou stylistickou hodnotu, literární jazyk mohl být dosti vzdálen od skutečného živého úzu, atd.

Konečně je individuální pojetí výkladů z historické skladby zčásti ovlivněno i tím, že slovanské jazyky skýtají jisté specifické úseky, v nichž buď došlo k zvlášť pozoruhodným změnám, nebo v nichž se projevuje nápadnější odlišnost vůči všem ostatním nebo aspoň vůči některým jiným jazykům; čili jinými slovy řečeno: ne všechno v historické syntaxi je tak „diferenční“ v porovnání se současným stavem téhož jazyka nebo v porovnání s ostatní slovanštinou. Pak je pochopitelné, že se autoři při výběru látky zaměřují především na tyto věci. Tak v bulharštině jde o prozkoumání syntaktických podmínek ztráty syntetické flexe a přechodu k analytičnosti v období středobulharském, z drobnějších jevů je to např. v celé jižní slovanštině omezení funkcí infinitivu, ústup (resp. nerozvinutí) predikativního instrumentálu, větší nebo menší proniknutí posesivního dativu; ve východní slovanštině se věnuje pozornost jednočlenným větám, zvláště infinitivním, dále otázce zániku kongruentní prezentační spony a v souvislosti s tím velké rezistence jmenných tvarů predikativních adjektiv; v polských a ukrajinských historických syntaxích najdeme kapitolu o neosobních větách typu *było go przyniesiono, вже послано жандарміє*, v ruštině a běloruštině o konstrukcích typu *грамота даму, вода ному*, v češtině např. o vzniku náladového a anaforického *on, ona...*, *a on...*, *a ten...*, atpod.

Nicméně posledně jmenovaný moment nemá na disparátnosti ve zpracování historické skladby jednotlivých slovanských jazyků podíl hlavní. Buď jak buď, je takový stav věcí vážnou brzdou pro sestavení soubornější syntaxe historickosrovnávací. Velká historickosrovnávací syntéza by totiž vyžadovala jako jeden ze svých předpokladů předběžné propracování historické v slovanských jazycích, a to propracování pokud možno všestranné, v podstatných věcech si korespondující. I když dobře známe všechny potíže, které se tu staví do cesty, nemůžeme se nadlouho smiřovat s tím, že po II. svazku Vondrákovy srovnávací slovanské gramatiky⁵ dosud nevyšla žádná, třebaš i rozsahem nevelká historickosrovnávací slovanská skladba, která by byla práva soudobým metodologickým požadavkům a která by ve výstižné zkratce ukazovala, jak se v slovanských jazycích od dávné minulosti až k dnešku vyvíjelo spojování slov a tvoření vět i souvětí, k jakým základním změnám zde během staletí došlo a proč k nim došlo. (Stejně tak ovšem nemáme ani srovnávací skladbu současných spisovných jazyků, ačkoli už její potřeba byla zdůrazněna např. akad. B. Havránkem.⁶) Vzhledem k tomu všemu není ovšem divu, že např. i tak významné dílo, jako je Horálkův *Úvod do studia slovanských jazyků*,⁷

⁵ W. Vondrák, *Vergleichende Slavische Grammatik II, Formenlehre und Syntax*, 2. Aufl., neubearbeitet von O. Grünenthal, Göttingen 1928.

⁶ B. Havránek, *Charakter a úkoly srovnávacího studia spisovných jazyků slovanských*, *Slavia* 27, 1958, 157.

⁷ K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*,¹ Praha 1955.

prostě nemohlo podat celistvější obrysový pohled na vývoj syntaktických kategorií slovanských jazyků.

V historickém osvětlení je zatím poměrně nejméně zpracován vývoj slovanské (jednoduché) věty jakožto celostního, strukturního útvaru.⁸ (U syntagmatiky, event. též u sémantiky slovních druhů a tvarů je tu situace o něco lepší, avšak na tyto úseky, třebaš velmi důležité, se ve svém referátě nezaměřujeme.) Ať už pohlížíme na předmět skladby tak či onak, stojí myslím mimo jakoukoli pochybnost to, že jeden velmi důležitý oddíl nauky o větě čili tzv. větosloví má být věnován výkladům o strukturních větných typech (modelech, schématech). Záleží přirozeně na tom, zda budeme větně modely chápat jen ve smyslu užším, tj. jen jakožto vnitřní, formálně-významovou organizaci věty a jejích částí, především základních, nebo také ve smyslu širším, t. zn. i s přihlédnutím k transformačním variantám jednotlivých modelů, jak vyplývají z různé modality, expresivity, kontextového rozčlenění apod., čili zda nám půjde pouze o základní schémata *žák píše, otec je nemocen, prší*, atd., nebo též o jejich podřazené typy, jako jsou u prvního schématu *žák píše?, což žák nepíše?, žáku, piš!, žáku, neměl bys psát, ať (kež) žák píše!, žák musí psát, samozřejmě, že žák píše, ten žák píše!, píše žák!*, a tak podobně u dalších schémat. Pravda, vyskytly se hlasy (např. K. Hausenblase a Fr. Daneše na konferenci v Bratislavě r. 1957, A. B. Šapira na syntaktické konferenci v Moskvě na sklonku r. 1960⁹), že se předmět syntaxe nemá neoprávněně rozšiřovat, že je radno z ní vyloučit mnohé věci spjaté s celkovou podobou věty a přesunout je do „nauky o stavbě výpovědi“, event. podle Šapira do „rétoriky“. I kdybychom snad kompetenci syntaxe pro všechny tyto jevy neuhájili, nemůžeme tím ještě nikterak popřít, že je pro poznání vývoje jazyka důležité a svrchovaně potřebné sledovat vývoj větných typů v co největší šíři.

Ve prospěch takové koncepce mluví několik závažných okolností. Předně jde o to, že v slovanštině zde nastávaly pozoruhodné, poměrně hluboké vývojové změny. Známe-li slovanské jazyky, pak vidíme, že se v současné době od sebe navzájem liší ne tak v repertoáru základních větných schémat a v jejich využívání, jako právě

---

⁸ Zasluzná práce K. Brugmanna, *Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen*, Berlin—Leipzig 1925, nemohla ovšem jít ve slovanském materiálu nijak do hloubky. Jinak některé později vyšlé stati týkající se historickosrovnávacího studia indoevropské nebo slovanské věty jako celku mají spíše programový charakter a dívají se na věc z poněkud jiných hledisek; srov. Ju. S. Степанов, *Проблема предложения в сравнительно-историческом синтаксисе*, Вестник Московского ун-та, 1957, 2, 47—63; V. G. Admoni, *Развитие структуры простого предложения в индоевропейских языках*, Вопросы языкознания 9, 1960, 1, 22 n. Zvláštní pozornosti zasluhuje stať J. Bauera, *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím*, K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 108—123.

⁹ K. Hausenblas, *Poznámky k úvodnímu referátu*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 39; Fr. Daneš, *K vymezení syntaxe*, tamtéž, 43—44; A. B. Šapira, *O предмете синтаксиса*, Тезисы докладов на совещании языковедов вузовских и академических учреждений по теоретическим вопросам синтаксиса, Москва 1960, 4.

ve formální stránce oněch podřazených větných typů. Sledování vývoje větných schémat a typů skýtá vděčné pole pro odhalování toho, jak se slovanská věta ztvárňovala, fixovala, individuálně diferencovala. Dále je nutno mít na paměti, že v jazykových projevech vůbec je volba toho nebo onoho strukturního větného typu prius, které určitým způsobem už často předznamenává, jak se bude utvářet organizovanost jednotlivých prvků sdělení, při čemž centrální postavení tu pak náleží většinou slovesu. Gramatické, popř. gramaticko-lexikální prostředky, které slouží k signalizaci příslušného sdělného typu v rámci určitého modelu jednoduché věty (patří k nim zejména částice, citová a modální slova, gramatická podoba predikátu, využití adverbii a zájmen, slovosled a ovšem také intonace), mají vlastně obdobnou závažnost a plní obdobné funkce jako ve složené větě příslušné spojovací výrazy.

Historické a historickosrovnávací studium větných modelů a typů — stejně jako jejich studium synchronní — může se dít podle několika aspektů. Ty se ovšem zčásti stýkají nebo i prostupují, ale to nás nemusí znepokojovat, neboť promítnutím z různých stran, z různých rovin, stane se obraz zkoumané látky tím úplnější, plastičtější.

Předně se dá stanovit důležitá opozice typů vět s verbem finitem a typů vět bez něho (tj. především vět slovesných proti větám nominálním a interjekčním). Zvláště zevrubné prozkoumání vývoje nominálních vět, nominální predikace ve slovanštině patří ke kardinálním otázkám historickosrovnávací slovanské syntaxe. Je to úsek rozlehlý, s celou řadou dílčích problémů, jako jsou: ustálení dvoučlenné věty s nominálním predikátem ze dvou relativně samostatných sdělení a vůbec častý fakt ztráty větné platnosti nominálních vět, koexistence a konkurence sponového a nesponového typu a vzájemná stylistická diferenciacie, poměrná stabilita a pak převládnutí nesponového vyjadřování s platností indikativu prézentu v celé východní slovanštině, otázka obligátnosti osobních zájmen ve funkci ukazatele gramatické osoby, gramatikalizace některých sloves zde a jejich suplující úloha za chybějící flektivní sponu v prézentu, otázka částečného ústupu shodných pádů predikativních a náhrada pády jinými — predikativním instrumentálem nebo pády předložkovými, vznik predikativního atributu a problém tzv. verbonominálního predikátu, atd. V nižších instancích bylo by zde pak možno poukázat i na takové jevy, jako je archaické zachování shodného akuzativu ve slovinštině (např. *kaj se delaš nevednega?*, *imenovali so ga strica, koga si boš tovariša izbral?*), umělé oživení predikativního instrumentálu v současné lužičtině (např. *hluž. to bě jeho bratr, kiž je w susodnej MTS z traktoristom*), možnost užití instrumentálu při sponě e v ukrajinštině — na rozdíl od ruštiny a běloruštiny (např. *Російська Жовтнева революція є великою небезпекою для всього капіталістичного ладу*) apod. U nás objeveným způsobem zdůrazňoval potřebu studia vět nominálních a interjekčních Jos. Zubatý a jeho myšlenky dále rozváděl a na češtinu aplikoval Fr. Trávníček,¹⁰ avšak pohříchu

¹⁰ Srov. J. Zubatý, *Srovnávací skladba jazyků indoevropských* (recenze Delbrückovy syntaxe), *Věstník Čs. Akademie X*, 1901, 507 n. (= *Studie a články II*, Praha 1954, zejména 34 n.); *V ta*

Zubatého práce nedošly zatím mezi slavisty-syntaktiky zdaleka té známosti, které by si zasloužily. Pokud pak se týče vět interjekčních, také bychom naléhavě potřebovali materiálovou monografii, která by mj. ukázala, jak v celé slovanštině někdejší deiktické interjekce v platnosti relativně samostatných výpovědí, ztrácejíce svou samostatnost, měnily se v náladová slova, partikule, spojky nebo v mluvnické podmínky.

V souvislosti s větami slovesnými a neslovesnými by si zasloužovalo pozornosti nejen využívání slovesa *esse*, a to i existenciálního, ale také využívání slovesa *habere*. V slovanských jazycích se tu vyvinula dosti rozdílná situace (mohla by se souhrnně postihnout přímo i typologicky), a při tom běží o věty značně frekventované, komunikativně potřebné. Srov. čes. *už je ráno, jsou takoví lidé, není zde, nejsou pro to podmínky, je (není) co číst, mám (nemám) tu knihu*; rus. *сегодня среда, его здесь нет, есть (имеются) такие люди, у меня есть эта книга // нет этой книги, не с кем поговорить*; ukr. *вже ніч, щось довго його немає, в мене є докази*; brus. *нікога няма, такіа людзі ёсць, слова няма а кім перамовіць*; pol. *jest już jutro, są tacy ludzie // niema takich ludzi, ojca niema w domu (nie było w domu), tam tę książkę (niemam tej książki), jest coś ku czytaniu (niema czego ku czytaniu)*; sch. *nema ga, ima takih ljudi, biće vina!, nije bilo oca doma, ovdje ima šta videti*; slin. *oče in mati so doma (očeta in matere ni bilo doma), ni jela brez dela, ni ga junaka kakor naš Miha*; bulh. *ще има горецина, имаше разпря между тях, няма го, имам (нямам) пари*.

Jiný protiklad větných typů s verbem finitem reprezentují věty, jejichž predikát je vyjádřen aktivním participiem. Vysledování toho, jak takovéto útvary, kdysi v slovanštině běžně užívané (srov. stsl. *бѣ уцѣ, strus. u budete мирно живуще, stě. pojíde z hrobu a nesa korúhev s sobú*), postupně mizely a měnily se zčásti v tzv. přechodníkové obraty netolerující u sebe gramatický podmět, patří k důležitým úkolům historickosrovnávacího studia. Třeba připomenout, že relikty starobylého úzu — připomínající někdy nynější anglické gerund, např. *keep smiling, I am going home* — zastihujeme ve slovanských jazycích dosud, a to především v dialektech ruských, běloruských a částečně polských, jakož i ve spisovné lužičtině; srov. spisovné ruské *он выпивши*, dial. *дом сгоревши*, brus. dial. *ён памыўшысь*, pol. dial. *ostali leżąc*, hluz. spisovně *Jank wosta stejo; sym runje ducy domoj*. (Vůbec lužičtina zachovala po stránce syntaktické mnoho archaismů a bylo by záhodno, aby z ní bohemisté čerpali v hojnější míře.)

Dalším zásadním třídicím hlediskem pro rozlišování strukturních větných typů je jejich členitost. Dvoučlenná nebo jednočlenná struktura vytváří jeden ze základních formálně-významových příznaků každé věty vůbec.¹¹ U vět dvoučlenných,

doba, v ta doby atp., Sborník filologický VI, 1917, 116–123 (= Studie a články II, 44 n.); *O jistém způsobu užívání zájmen „an“ a „on“ a o jeho původě*, Listy filologické 26, 1909, 25 n. (= Studie a články II, 53 n.); Fr. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině: I. Věty interjekční*, Brno 1930 II. *Věty nominální*, Brno 1931.

Připomínáme, že otázka historického vývoje nesponových nominálních vět ruských, mimořádně zajímavá, byla v poslední době soustavněji zkoumána především syntaktiky nesovětskými; srov. R. Mrázek, *Nominální věty neslovesné v staré ruštině*, Studie ze slovanské jazykovědy (sborník k 70. narozeninám akad. Fr. Trávníčka), Praha 1958, 29–52; Ulrich Busch, *Die Seinsätze in der russischen Sprache*, Meisenheim am Glan 1960.

¹¹ Srov. v tomto sborníku referát J. Ružičky, str. 141–153.

v jazyce nejčastějších, by se měla ve srovnávací práci pozornost zaměřit hlavně na věcný i formální charakter podmětu a měly by se rozebrat jednak případy, kde je podmět zcela určitý, konkrétní (třebas nevyjádřený), jednak početné případy podmětu méně určitého, všeobecného, neurčitého až téměř zcela mizejícího. Mezi dvoučlennými a jednočlennými větami, jakožto dvěma rozdílnými kvalitativními póly, jsou ovšem místy povlovné přechody, ba některé věty mohou být přímo členitostně nezřetelné. Pokud se týče jednočlenných vět, zaměřovali se na ně nejvíce jazykozpytci ruští (v současné době Je. M. Galkina-Fedoruková na věty neosobní, K. A. Timofejev na věty infinitivní).¹² V historickém osvětlení však dosud mnohé věci zůstávají nedostatečně prozkoumány; je to např. i známý ruský typ *ветром сорвало крышу* (zastoupený také v ukrajinštině, částečně v běloruštině, ojediněle v jiných nářečích) a konstrukce infinitivní se sponou (zde se od sebe nyníjší východoslovanské jazyky liší, srov. brus. spisovně *его не пазнаць было, рыбу было лавиць так лёгка*, což je nemožné ve spisovné ruštině). Postrádáme zatím novou srovnávací monografii, která by nahradila Miklošičovu práci *Subjectlose Sätze* z r. 1883.

Domnívám se, že svůj význam pro historické i synchronní studium může mít konečně vytyčení opozice větných typů s aktivní nebo pasívní perspektivou. Pravda, na tomto poli bylo už velmi mnohé vykonáno zásluhou znamenité Havránkovy práce *Genera verbi v slovanských jazycích*.¹³ Nicméně některé aspekty po výtce syntaktického rázu, jako je sledování konkurence obou základních druhů vyjádření (srov. čes. *jsme kritizováni* proti jediné možnému *нас критикують* v ruštině), vztahů mezi konstrukcemi s reflexivním a opsaným pasívem, osobním i neosobním (srov. pol. *ta książka bywa czytana z zajęciem // ta książka czyta się z zajęciem // tę książkę czyta się z zajęciem*), možnosti a způsobu vyjádření agentu i patientu, budou v budoucnu vyžadovat dalšího zkoumání.

Zatímco stanovení dosud zmíněných větných schémat a typů slovanských vychází především z hlediska formálního (tj. z gramatické podoby predikátu) a je při celkové jejich klasifikaci bezesporu primární, pak do druhé kategorie lze zařadit ty rozmanité podřazené typy, které vznikají nejčastěji transformací základních schémat a liší se od sebe navzájem stránkou obsahovou, t. zn. tím, jak se jistý sdělný obsah, ve svém zobecnění ovšem, a stanovisko mluvčího k němu reflektují ve stránce výrazové. Patří sem několikrát větné typy podle modalit v nejšířím slova smyslu,

---

¹² Je. M. Galkina-Fedoruková shrnula řadu předchozích dílčích studií v syntetickou práci *Безличные предложения в современном русском языке*, Moskva 1958; K. A. Timofejev publikoval ze své doktorské disertace o infinitivních větách některé stati a dále tuto problematiku rozpracovává, srov. např. *Об основных типах инфинитивных предложений*, Вопросы синтаксиса современного русского языка, Moskva 1950, 257—301; *Заметки из истории инфинитивных предложений*, Академику В. В. Виноградову к его шестидесятилетию, Moskva 1956, 250—259.

¹³ B. Havráněk, *Genera verbi v slovanských jazycích I*, Praha 1928, *II*, Praha 1937.

popřípadě také podle expresivity. Nehodláme se zde o otázce modaloty podrobněji šířit a připomínáme pouze, že pokládáme její velmi široké pojetí za dobře zdůvodnitelné a udržitelné.

Modalita jakožto konstitutivní činitel každého sdělení se nejobecněji projevuje tím, zda sdělení dostává platnost oznamovací, tázací nebo žádací. Nelze do této roviny klást jako čtvrtou kategorii tzv. věty zvolací, poněvadž to už je záležitost expresivity. Předním úkolem, před kterým slavistika na tomto poli stojí, je historické a srovnávací zpracování slovesných modů a modálních funkcí konstrukcí infinitivních, za druhé pak zejména osvětlení funkce příslušných částic. Nechceme tím přirozeně říci, že by snad studium slovesných modů patřilo svým těžištěm do skladby, je to spíše záležitost sémantické morfologie. Přesto je s podivem, že zatímco např. problematice vidu je už věnována značně rozsáhlá literatura, zůstávají slovesné módy ve slovanštině ležet takřka ladem. V modech se pocituje nejcitelnější mezera hlavně pokud jde o sféru modaloty nereálné, tj. podmínkové, hypotetické, optativní, hortativní apod. Není např. spolehlivě odpověděna otázka původu slovanského kondicionálu a jeho poměru k stsl. tvarům *бимъ, би, би* . . . Pro předpoklad, že se indikativ préterita (vlastně plusquamperfekta) mohl časem modálně přehodnocovat ve smyslu děje tak či onak nikoli plně reálného, mluví nepřímou takové případy, jako jsou čes. *zdrávi došli!*, sch. *žíveo!*, hluž. *bóh da!*, *zo by Serbstwo tu krućišo stalo*, ukr. *здороє быє, моварує!*, brus. *єн ушоў быў* (= rus. *он ушел было*, tj. chtěl odejít, ale nestalo se tak). Pokud jde o částice, vystupují hlavně v otázkách zjišťovacích, ve větách přacích a vybízecích, buď v součinnosti se slovesnými módy, resp. infinitivem, nebo ve větách sloveso neobsahujících. Slovanské jazyky se zle během svého vývoje navzájem dosti diferencovaly a zjištění této diferenciacie má obdobnou důležitost jako poznání vývoje spojek. Srov. ve větách tázacích zjišťovacích kladení částic *zda, da, da li, eda, li, czy, či, разве, хіба, zar, неужели, невже, няўжо, нима* apod., ve větách přacích užívání částic *kěž, nechť, niech(aj), da, нустъ, хай, няхай, nek(a), naj* apod. Výklady zaměřené na tyto jevy neměly by chybět ani v syntaxích současných jazyků, ani v syntaxích historických, už proto ne, že to má svou důležitost také při sledování formálně-významové stránky některých vedlejších vět, kde dochází k posunu celkového modálního plánu (srov. např. věty účelové, obsahové věty vybízecí).

Jiným dílčím plánem modaloty je kladná nebo záporná platnost sdělení. Po stránce historickosrovnávací si zasluhuje dalšího studia předně problematika funkcí záporných částic, dále otázka poměru mezi záporem větným a členským a konečně postupné rozšíření úzu klást ve větě další záporná slova na místě někdejšího záporu pouze jediného (srov. stsl. *niktože ploda s'onestrъ*, stč. *nic mi je známo, ve všech zemích tajno nenie*). Odlíšily se slovanské jazyky obecně také tím, do jaké míry dosud využívají genitivu záporového, ať subjektového nebo objektového. V srovnávací syntéze by nebylo bez užitku podat porovnání a výklad toho, jakých modálních slov se užívá k samostatnému potakání a negaci — může to mít totiž

dosah také pro pochopení vzniku některých spojek (srov. brus. potakací *але*, jeho jistou obdobou je např. slc. *však*).

Tradičně chápaná modalita v užším smyslu, tj. způsob platnosti predikovaného znaku co do nutnosti, možnosti a úmyslu, je obsluhována prostředky gramaticko-lexikálními. Od starobylého stavu, charakterizovaného hlavně využíváním konstrukcí infinitivních, imperativu nebo i formálním nevyjadřováním některých těchto modálních odstínů (k posledně jmenovanému případu srov. doklady jako jsou stsl. *řeče kъ materi svojei*: „česο prošq?“ Mr 6.24 *τί αἰτήσωμαι* „co mám žádat?“; *kako sъpojemъ přesнь gospodnjq?* PsSin 136.4 *πῶς ἄσωμεν*), dospěla slovanština postupně k situaci, kdy se vedle výrazových prostředků starobylých dosti rozmanitě uplatňují ještě další modální slovesa, modální predikativní adjektiva a adverbia; srov. alespoň např. čes. *co mám dělat?* proti rus. *что мне надо делать?* || *что ми делать?* a slin. *kaj naj delam?* Myslím, že by v historickosrovnávací skladbě nebyl souhrnný pasus, systémově zachycující tyto jevy, zbytečný.

Historické studium expresivních větných typů naráží na velké potíže, poněvadž v písemných památkách jsou jen velmi málo doloženy. Neznamená to však, že bychom zde rezignovali. Hodně může pomoci srovnávání materiálu ze současné hovorové mluvy a z nářečí, takže lze za aplikace dalších postupů vytvořit jisté rekonstrukce a vystopovat základní souvislosti mezi expresivitou a modalitou (srov. např. ztrátu tázací modalit ve větách typu *jaká krása!*). Bylo by si jen přáti, aby se také ostatním slovanským jazykům dostalo podobné práce, jakou o hovorové ruštině vydala N. Ju. Švedovová v uplynulém roce.¹⁴

Konečně posledním, zcela specifickým aspektem při zkoumání typů jednoduché věty jako celku může být přihlížení k jejímu kontextovému čili aktuálnímu členění (k „významové výstavbě“, k „funkční perspektivě“). I když ve slovanštině vzhledem k poměrně značné volnosti slovosledu lze jen velmi nesnadno vytyčit jisté zákonitosti a je nutno se spokojovat spíše jen s odhalováním některých více nebo méně výrazných tendencí, přece jen by tyto jevy neměly být ani v historickosrovnávací perspektivě opomíjeny. Pozoruhodná je např. situace v bulharštině, kde se vlivem analytické flexe pozorují určité náběhy k uplatňování gramatického principu v pořádku slov, nebo stav lužický, kde se zachovává starobylé počátkové postavení pomocného slovesa *býti*, srov. *by-li so to stalo, njebychu móhli meju mjetać; bych dyrbjal wšitko wospjetować; sy ty nuklam džećel donjest?*

V závěru svého referátu chci jen zcela stručně upozornit jednak na to, jak se dívám na metodické předpoklady pro úspěšné historickosrovnávací studium větných typů a vůbec i ostatních složek syntaktické soustavy, a jednak na to, jak bych si představoval způsob výkladů v jakékoli historickosrovnávací syntaktické práci.¹⁵

¹⁴ N. Ju. Švedova, *Очерки по синтаксису русской разговорной речи*, Moskva 1960.

¹⁵ Opirám se při tom hlavně o podněty akad. B. Havránka; v jeho stati *Metodologická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 77–88; *Metodická problematika historickosrovnávacího studia*

Domnívám se především, že bychom měli obecně usilovat o větší jednotnost (také terminologickou!),¹⁸ úplnost a ovšem i metodologickou vyspělost příštích souborných prací z oboru slovanské skladby, zejména prací historických. Naléhavě potřebujeme podrobné skladby všech současných slovanských jazyků a přirozeně i soustavné historické skladby všech slovanských jazyků. Nejcitelnější nedostatky se zatím pozorují v úplném zpracování skladby jazyka staroslověnského a církevněslovanského, protože pro rekonstrukci nejstaršího stavu (a pro výhledy do praslovanštiny) má tento jazyk spolu se svědectvím staré ruštiny a staré češtiny význam největší. Potřebovali bychom dále soubornější díla obsahující skladbu slovanských nářečí; hledat v monografiích zachycujících celou strukturu jednoho dialektu je postup velmi obtížný a zdoluhavý. Po některých stránkách by zde mohla být příkladem kniha A. B. Šapira, *Очерки по синтаксису русских народных говоров* (z r. 1953). Možná, že cenným přínosem pro možnosti dalšího bádání bude zpracování syntaktického dotazníku, připraveného pro slovanský jazykový atlas. Podkladem pro srovnávací syntézu jsou ovšem nejen souborné práce historické a studie dialektologické, ale také srovnávací monografie a díla porovnávací. Větší srovnávací monografie však vycházejí zřídka a jejich kvalita nebývá vždy na žádoucí výši (srov. sborník *Творительный падеж в славянских языках* z r. 1958). Porovnávací díla se zatím zaměřují převážně na konfrontaci ruštiny vůči tomu nebo onomu slovanskému jazyku; nemáme však např. porovnávací skladbu češtiny a slovenštiny. (Pro východoslovanské jazyky byla nedávno, v r. 1957, vydána *Порівняльна граматики української і російської мов*, všímající si též běloruštiny.)

Podobně jako historickosrovnávací osvětlení musí tak či onak vyrůstat z dílčích průmětů historických, tak z druhé strany každá historická práce nemůže nebýt do určité míry i srovnávací. Sledovat vývoj skladebné soustavy izolovaně pouze v jednom jazyce a činit z toho dalekosáhlé závěry, to je postup ne vždy spolehlivý. Historickosrovnávací bádání nemůže se přirozeně obejít bez širších výhledů do jiných archaických ide. jazyků; pro slovanštinu, jak známo, má zvláštní důležitost přihlížení k stavu baltskému, jmenovitě litevskému.

A nyní ke struktuře výkladů v budoucí historickosrovnávací slovanské syntaxi, ke které zde všechno naše snažení má konečnou směřovat. V úvodu jednotlivých kapitol bylo by dobře podat vždy stručně teoretické vymezení příslušné kategorie nebo typu, s uvedením nejnutnější ilustrace na vhodných dokladech ze současného jazyka. Pak by následovala rekonstrukce stavu, který lze s tou nebo onou měrou pravděpodobnosti předpokládat pro pozdní období praslovanské nebo alespoň raně historické, za využití údajů ze stsl., stč., struš. atd., z jiných archaických ja-

---

slovanské syntaxe, Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 151–157.

¹⁸ Na naléhavou potřebu unifikovat a zexaktnit slovanskou lingvistickou terminologii velmi výstižně poukazuje A. V. Иващенко, *Некоторые вопросы лингвистической терминологии, в частности славянской*, Известия АН СССР, отд. лит. и яз., 20, 1961, 1, 44–53.

zyků, uchovaných reliktiů z dialektů nebo i z nynějších spisovných slovanských jazyků. Nelze se zříkat ani hypotézy, týkající se ať formální, ať významové stránky vykládaných jevů, avšak každou hypotézu je nutno jasně odlišit od věci průkazně doložených a dokazatelných. Z takto rekonstruované báze, relativně jednotné a jen málo ještě diferencované, sledovala by se pak celková vývojová linie v jednotlivých slovanských jazycích s vytčením společných, obdobných nebo individuálních rysů a s uvedením chronologie, alespoň přibližné. Tento oddíl by vytvářel vždy vlastní jádro celé kapitoly. Výklady by se dokumentovaly doklady z památek a dialektů, za uplatnění pečlivé filologické heuristiky, k níž patří také přihlížení k variantám rukopisů. Konečně jistým vyústěním všech předchozích výkladů by pak měl být vždy nárys současné situace, ke které slovanské jazyky dospěly, při čemž je třeba rozlišit jevy spisovné od nespisovných, jevy systémové, frekventované a živé od jevů zastaralých, okrajových, řídkých. Běží tedy vcelku o to, aby bylo osvětleno, od kud vývoj vycházel, po jakých cestách probíhal a až kam se dostal.

Z toho plyne zásadní požadavek: historickosrovnávací syntax nesmí být pouhou snůškou údajů, kterými se bez ladu a skladu ilustruje podle potřeby vykládaná věc, nýbrž musí tu být všude zřetelné rozlišování chronologických a stylistických vrstev. Právě jejich dosti libovolné směšování je vážným nedostatkem některých prací starších, např. i srovnávací skladby Miklošičovy a Vondrákovy.¹⁷ A dále. Diachronie neznamená pouhou registraci, deskripci. Je nutno při ní, pokud to jen lze, odpovídat také na otázku, proč k daným změnám docházelo, jaké byly jejich příčiny, souvislosti a důsledky. To právě zaručuje vědeckost a přitažlivost historického zkoumání jazyka. Ve vývoji syntaktického plánu slovanských jazyků se na mnoha místech ukazuje, jak řada vývojových tendencí je jim všem společná; dá se poukázat např. na ztrátu větné platnosti někdejších nominálních a interjekčních vět, na tendenci pevněji smelovat a formálními prostředky jednoznačněji vyjadřovat jak vztahy uvnitř věty, tak i mezi částmi souvětí, na postupné větší či menší nahrazování pádů prostých pády předložkovými. Tyto obecné tendence jsou z větší části výrazem zákonitého zdokonalování syntaktického systému, který musí vyhovovat stále rostoucím výrazovým nárokům společnosti. Ovšem řešení těchto vývojových tendencí bývá v jazycích už individuální a je systémově podmíněno, a to i zásahy z plánu morfologického a lexikálního.

---

¹⁷ Fr. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV, Syntax*,² Wien 1883; W. Vondrák, o. c. v pozn. č. 5.